

อิทธิบาท 4 กับการพัฒนาสาธารณูปการของวัด THE FOUR BASES OF SPIRITUAL POWER AND THE DEVELOPMENT OF PUBLIC FACILITIES IN TEMPLES

พระอธิการจันทงค์ สำเนาวิ*

Phraathikan Jamnong Samnao*

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Social Sciences, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

*Corresponding Author E-mail: cheangyord23@gmail.com

Received April 9, 2026; Revised May 8, 2026; Accepted May 13, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการวิเคราะห์หลักอิทธิบาท 4 กับการพัฒนาสาธารณูปการของวัดและวิเคราะห์บทบาทของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมให้การดำเนินงานเกิดประสิทธิภาพและความยั่งยืนเพื่อการพัฒนาสาธารณูปการใน 3 ด้าน ได้แก่ 1. การบูรณะและการพัฒนาวัด 2. การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ และ 3. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด จากการวิเคราะห์เชิงเหตุผล พบว่า วัดส่วนมากมีปัญหาในการบริหารจัดการวัด เช่น การขาดทักษะด้านการบริหาร การขาดบุคลากร และข้อจำกัดด้านงบประมาณ การนำหลักอิทธิบาท 4 อันประกอบด้วย ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความเอาใจใส่) และวิมังสา (ความไตร่ตรอง) มาเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาสาธารณูปการของวัด การพัฒนาเป็นหัวใจสำคัญต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตหรือความก้าวหน้า และมีบทบาทต่อหน่วยงานองค์กร เป็นอย่างยิ่ง งานด้านสาธารณูปการของวัดจึงจำเป็นต้องใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาเพื่อความเหมาะสมและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สรุปได้ว่า อิทธิบาท 4 โดยใช้ ฉันทะช่วยสร้างแรงจูงใจในการดำเนินงาน วิริยะส่งเสริมความพยายามอย่างต่อเนื่อง จิตตะช่วยให้เกิดความรับผิดชอบและความใส่ใจในงาน และวิมังสาช่วยในการวิเคราะห์ วางแผน และปรับปรุงการดำเนินงานให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม และนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนของวัดและชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: อิทธิบาท 4, การพัฒนา, สาธารณูปการของวัด

Abstract

This academic article analyzes the Four Bases of Success (Iddhipada 4) and its application to the development of temple public works. It examines the role of Buddhist principles in promoting efficient and sustainable development of public works in three areas: 1. temple restoration and development, 2. construction and restoration of monastic buildings, and 3. maintenance and management of temple property. A causal analysis reveals that most temples face challenges in their management, such as a lack of management skills, insufficient personnel, and budgetary constraints. The application of Iddhipada 4, consisting of Chanda (satisfaction), Viriya (diligence), Citta (consideration), and Vimamsa (reflection), as a key mechanism for driving the development of temple public works, demonstrates that

development is crucial for improving quality of life and progress, and plays a vital role in organizations and institutions. Therefore, the development of temple public works requires the application of Buddhist principles for optimal progress and improvement. In summary, Iddhipada 4, using Chanda to create motivation, Viriya to promote continuous effort, and Citta to foster responsibility and attention to the work, demonstrates the importance of these principles in the development of temple public works. Furthermore, Vimamsa (analytical thinking) helps in analyzing, planning, and improving operations to be appropriate and effective, in accordance with Buddhist principles, and leading to the sustainable progress of the temple and the community.

Keyword: The Four Bases of Spiritual Power, Development, Public Facilities of the Temple

บทนำ

อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่จัดเป็นทางแห่งความสำเร็จ คือ เป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนให้บุคคลบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ โดยเริ่มต้นจาก ฉันทะ ซึ่งหมายถึงความพอใจ ความรัก หรือความใส่ใจในสิ่งที่กระทำ เมื่อบุคคลมีฉันทะ ใจย่อมจดจ่ออยู่กับงานหรือเป้าหมาย เกิดความตั้งมั่นแน่วแน่ ซึ่งสภาวะดังกล่าวก่อให้เกิดสมาธิ กล่าวได้ว่าฉันทะเป็นปัจจัยนำไปสู่สมาธิ เมื่อมีสมาธิและความรักในงาน ใจก็ย่อมเป็นสุข ส่งผลให้การทำงานบรรลุผลสำเร็จอย่างมีคุณภาพ หรือก่อให้เกิดความเป็นเลิศในผลงาน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสยกย่องฉันทะให้เป็นหนึ่งในอิทธิบาท 4 ซึ่งประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา โดย ฉันทะ คือความรักและพอใจในสิ่งนั้น วิริยะ คือความเพียรพยายาม จิตตะ คือความเอาใจใส่จดจ่อ และ วิมังสา คือการพิจารณาไตร่ตรองตรวจสอบ หากกล่าวโดยสรุป อิทธิบาท 4 สามารถเข้าใจได้ง่ายว่าเป็นกระบวนการมีใจรัก เพียรพยายาม เอาใจใส่ ใช้ปัญญาพิจารณา ซึ่งเป็นคุณธรรมที่สัมพันธ์เกื้อหนุนกันเป็นลำดับ กล่าวคือ เมื่อมีฉันทะแล้ว ย่อมก่อให้เกิดวิริยะ เมื่อมีความเพียร ใจก็ย่อมจดจ่อ (จิตตะ) และเมื่อจิตตั้งมั่น ก็สามารถใช้อุปปัญญาไตร่ตรองตรวจสอบ (วิมังสา) เพื่อปรับปรุงและพัฒนางานให้ดียิ่งขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2541)

การพัฒนาในบริบทของการบริหารจัดการองค์กรถือเป็นภารกิจสำคัญทั้งของผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงานในทุกกระดับ เนื่องจากเป็นกลไกที่ช่วยเสริมสร้างศักยภาพของบุคลากรให้สามารถปฏิบัติงานได้บรรลุตามเป้าประสงค์ขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การพัฒนาจึงมีบทบาทอย่างยิ่งในการยกระดับคุณภาพการทำงานและความสำเร็จขององค์กรโดยรวมจากการทบทวนเอกสารและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง พบว่า การพัฒนาหมายถึง การทำให้เกิดความเจริญงอกงามหรือก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น ในเชิงองค์การ การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการที่มุ่งเสริมสร้างความรู้ ความสามารถ และความเชี่ยวชาญ (Expertise) ของบุคลากร ผ่านการพัฒนาองค์การ และการฝึกอบรมอย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน นอกจากนี้ การพัฒนายังเป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ภายในองค์กร โดยผู้บังคับบัญชามีบทบาทสำคัญในการกำกับดูแลและสนับสนุน เพื่อให้บุคลากรสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การปรับปรุงผลการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้น (Rothwell & Kazanas, 1992)

การสาธารณูปการ หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน ตลอดจนกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวัด ได้แก่ การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกวัด การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างให้กลับมาเป็นวัดที่มีพระภิกษุจำพรรษา และการยกวัดราษฎร์เป็นพระอารามหลวง นอกจากนี้ ยังครอบคลุมถึงกิจกรรมอื่นของวัด เช่น การจัดงานวัด การเรียไร

รวมถึงการดูแลศาสนสมบัติของวัด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) พระสงฆ์จึงทำหน้าที่ดูแลรักษาและบริหารจัดการวัด อันก่อให้เกิดกิจการของวัดและของคณะสงฆ์ขึ้น การที่พระสงฆ์ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว นับเป็นการเกื้อกูลและสนับสนุนประชาชนทั้งในด้านศาสนาและสังคม โดยกิจการต่าง ๆ ของวัดล้วนมีลักษณะเป็นการช่วยเหลือ อุทิศ และตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน จึงเรียกรวมว่างานสาธารณูปการ ทั้งนี้ การดำเนินงานสาธารณูปการสามารถสรุปลักษณะสำคัญได้ 3 ประการ ได้แก่ 1. การกระทำด้วยกำลังความคิด แรงงาน และทุนทรัพย์ รวมถึงการควบคุมกำกับ 2. การดำเนินการด้านเอกสารและการรายงาน และ 3. การจัดสรร และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อประโยชน์ส่วนรวม (มานพ พลไพรินทร์, 2541)

จากเหตุผลดังกล่าว อิทธิบาท 4 จึงเป็นหลักธรรมที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนางานสาธารณูปการของวัด ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาและนำเสนอแนวทางเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ อิทธิบาท 4 ไม่เพียงเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความสำเร็จในการปฏิบัติงานเท่านั้น แต่ยังเป็นคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนควรให้ความสำคัญและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ตลอดจนในการปฏิบัติหน้าที่ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นระบบและสอดคล้องกับหลักธรรมทางศาสนา อันจะนำไปสู่การดำเนินชีวิตและการบริหารจัดการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพุทธธรรมอย่างแท้จริง

แนวคิดเกี่ยวกับหลักอิทธิบาท 4

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมวดอังคตตรนิกาย ทุกนิบาต ได้กล่าวถึงอิทธิบาทธรรมใน อิทธิบาทสูตร ซึ่งอธิบายองค์ประกอบของความสำเร็จไว้ 4 ประการ ได้แก่

1. ฉันทะ ความพอใจ หมายถึง ความรักและความต้องการที่จะกระทำสิ่งนั้นอย่างแท้จริง มีความใส่ใจและปรารถนาที่จะทำให้เกิดผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป
 2. วิริยะ ความเพียร หมายถึง ความขยันหมั่นเพียร ความพยายามอย่างต่อเนื่องมีความอดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค และเอาใจใส่ต่อหน้าที่อย่างจริงจัง
 3. จิตตะ ความเอาใจใส่ หมายถึง การตั้งใจรับรู้และจดจ่ออยู่กับสิ่งที่กระทำ มีความมุ่งมั่น ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านหรือเสื่อมถอย
 4. วิมังสา ความไตร่ตรองพิจารณา หมายถึง การใช้ปัญญาในการตรวจสอบ วิเคราะห์ และใคร่ครวญสิ่งที่ปฏิบัติ มีการวางแผน วัดผล และปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและบรรลุผลสัมฤทธิ์
- ดังนั้น อิทธิบาท 4 จึงเป็นหลักธรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาการทำงานอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การสร้างแรงจูงใจภายใน (ฉันทะ) การลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (วิริยะ) การมีสมาธิจดจ่อ (จิตตะ) ไปจนถึงการใช้ปัญญาในการพัฒนาและปรับปรุงงาน (วิมังสา) ซึ่งองค์ธรรมทั้ง 4 ประการนี้ล้วนเกี่ยวพันกันอย่างเป็นกระบวนการ นำไปสู่ความสำเร็จของการดำเนินงานได้อย่างแท้จริง (สมพร เทพสิทธา, 2540)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2546) ได้อธิบายความหมายของอิทธิบาท 4 ไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จในการดำเนินงาน โดยประกอบด้วยองค์ธรรม 4 ประการ ได้แก่

1. ฉันทะ หมายถึง ความพอใจหรือความรักในสิ่งที่กระทำ เป็นความต้องการที่จะลงมือทำด้วยใจรัก มีความใส่ใจและมุ่งหวังให้เกิดผลสำเร็จที่ดียิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง
2. วิริยะ หมายถึง ความเพียรพยายาม เป็นการลงมือกระทำอย่างขยันหมั่นเพียรมีความเข้มแข็งอดทน และไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค พร้อมทั้งเอาใจใส่ต่อการกิจอย่างเต็มที่
3. จิตตะ หมายถึง ความตั้งใจหรือความเอาใจใส่ เป็นการตั้งใจรับรู้และจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านหรือเลือนลอย แต่มีความมุ่งมั่นและอุทิศตนให้กับงานอย่างจริงจัง

4. วิมังสา หมายถึง ความไตร่ตรองพิจารณา หรือการทดลองตรวจสอบ เป็นการใช้ปัญญาในการวิเคราะห์ ใคร่ครวญหาเหตุผล ตรวจสอบข้อบกพร่อง ตลอดจนวางแผน วัตถุประสงค์ และปรับปรุงแก้ไขวิธีการดำเนินงาน ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

อิทธิบาท 4 ตามแนวคิดของพระธรรมปิฎกจึงเป็นกระบวนการพัฒนาการทำงานที่ครบถ้วน ตั้งแต่ การสร้างแรงจูงใจภายใน การลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง การมีสมาธิจดจ่อไปจนถึงการใช้ปัญญาในการพัฒนา และปรับปรุงงาน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จอย่างยั่งยืน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546)

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) (2551) ได้อธิบายแนวคิดของหลักอิทธิบาท 4 ในลักษณะที่ สะท้อนกระบวนการพัฒนาความสำเร็จของมนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยประกอบด้วยองค์ธรรมสำคัญ 4 ประการ ได้แก่

1. ฉันทะ หมายถึง ความพอใจในสิ่งที่ตนเห็นว่าดีและมีคุณค่า เป็นแรงจูงใจเบื้องต้นที่สำคัญที่สุด ซึ่งก่อให้เกิดพลังใจในการดำเนินไปสู่คุณธรรมข้ออื่น ๆ ต่อไป

2. วิริยะ หมายถึง ความพากเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง เป็นการกระทำที่ไม่หยุดยั้งมีความสม่ำเสมอ ในระยะยาวจนกว่าจะบรรลุผลสำเร็จ ทั้งยังแฝงไว้ด้วยความกล้าหาญและความเข้มแข็งในการเผชิญอุปสรรค

3. จิตตะ หมายถึง การตั้งใจมั่นและไม่ทอดทิ้งเป้าหมาย ทำให้สิ่งที่เป็วัตถุประสงคดียังคงเด่นชัด อยู่ในจิตใจตลอดเวลา ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับความหมายของสมาธิอย่างสมบูรณ์

4. วิมังสา หมายถึง การพิจารณาใคร่ครวญอย่างลึกซึ้งในเหตุและผลของการกระทำ มุ่งตรวจสอบและ พัฒนาแนวทางให้ดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ อันเป็นลักษณะของการใช้ปัญญาอย่างเต็มที่

แนวคิดอิทธิบาท 4 ตามทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์จึงสะท้อนให้เห็นถึงการบูรณาการระหว่าง แรงจูงใจ ความเพียร สมาธิ และปัญญา ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมให้การดำเนินงานหรือการ พัฒนาตนเองบรรลุผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2551)

สรุปได้ว่า อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ฉันทะ คือ ความพอใจและความรักใคร่ในสิ่งที่กระทำ อันเป็นแรงจูงใจภายในที่ก่อให้เกิดความต้องการลงมือทำอย่าง แท้จริง วิริยะ คือ ความเพียรพยายาม ความขยันหมั่นประกอบกิจนั้นด้วยความเข้มแข็ง อดทน และไม่ย่อท้อ ต่ออุปสรรค จิตตะ คือ ความตั้งใจและความเอาใจใส่ โดยการตั้งใจตรึบรู้และจดจ่ออยู่กับสิ่งที่ทำอย่างต่อเนื่อง และวิมังสา คือ ความไตร่ตรองพิจารณา การใช้ปัญญาตรวจสอบ วิเคราะห์ และหาเหตุผลเพื่อปรับปรุงแก้ไข ให้ดียิ่งขึ้น องค์ธรรมทั้ง 4 ประการนี้ล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวพันกันเป็นกระบวนการ จึงเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ช่วยเสริมสร้างพลังให้แก่ผู้ปฏิบัติงาน สามารถดำเนินงานได้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ และยั่งยืน

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนาในบริบทของการบริหารจัดการองค์กรถือเป็นภารกิจสำคัญของทั้งผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงาน ในทุกระดับ เนื่องจากเป็นกลไกที่ช่วยเสริมสร้างศักยภาพของบุคลากรให้สามารถปฏิบัติงานได้บรรลุ ตามเป้าประสงค์ขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การพัฒนาจึงมีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จและ ความก้าวหน้าขององค์กรโดยรวม จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า การพัฒนา หมายถึง การทำให้ เกิดความเจริญงอกงามหรือความก้าวหน้าในเชิงองค์กร การพัฒนาจึงเป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมให้ บุคลากรได้แสดงศักยภาพและความเชี่ยวชาญ โดยอาศัยการพัฒนาองค์การเป็นเครื่องมือสำคัญ ผ่านการ

ฝึกอบรมและการพัฒนาบุคลากรอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงและยกระดับประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน (Swanson & Holton, 2001)

นอกจากนี้ การพัฒนายังเป็นกระบวนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ขององค์การ (Organizational Learning) โดยผู้บังคับบัญชามีบทบาทสำคัญในการรับผิดชอบและส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อมุ่งปรับปรุงและยกระดับประสิทธิภาพการทำงานของบุคลากร โดยเน้นการบูรณาการระหว่างเป้าหมายขององค์กรกับความต้องการของบุคคลให้มีความสอดคล้องและเกื้อหนุนกัน (Rothwell & Kazanas, 1992) ในขณะเดียวกัน นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายแนวคิดเรื่องการพัฒนาในมิติที่กว้างขึ้น โดยสามารถสรุปได้เป็น 2 ประการ ได้แก่ การพัฒนามนุษย์ (Human Development) และการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Science and Technology) ซึ่งมีแนวโน้มปรับเปลี่ยนจากการแสวงหาความรู้เพื่อควบคุมธรรมชาติ ไปสู่การแสวงหาความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจและจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและเกื้อกูลกัน ทั้งนี้ แนวคิดดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถพัฒนาได้ภายใต้กรอบความคิดใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของแรงจูงใจเชิงคุณธรรม มิใช่เพียงเพื่อประโยชน์เชิงวัตถุเท่านั้น แต่ยังมีมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความยั่งยืนของมนุษย์และสังคมโดยรวม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) ในพระพุทธศาสนามีการใช้คำว่า ภาวนา แปลว่า การเจริญ หมายถึง การทำให้มีขึ้น หรือการฝึกอบรมเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น ต่อมานิยมใช้คำว่า พัฒนา ซึ่งเป็นศัพท์ใหม่ในภาษาไทย แต่เดิมใช้คำว่า เจริญ พระพุทธศาสนาจึงใช้คำว่า เจริญ โดยจะใช้ในการฝึกอบรม เช่น เจริญสมณะ เจริญวิปัสสนา แต่เดิมนั้นพระพุทธศาสนาใช้คำว่า ภาวนา คือ สมณะภาวนาเพื่อฝึกอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ วิปัสสนาภาวนา เพื่อฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจความเป็นจริง และเมื่อกล่าวถึงคำว่า พัฒนา ก็คือ กล่าวถึงความเจริญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2547)

สรุปได้ว่า นักวิชาการได้ให้ความหมายของ “การพัฒนา” ว่าเป็นกระบวนการที่มุ่งทำให้เกิดความเจริญงอกงามหรือความก้าวหน้า โดยเฉพาะในบริบทขององค์กร การพัฒนาหมายถึงการเสริมสร้างศักยภาพของบุคลากรให้สามารถแสดงความรู้ ความสามารถ และความเชี่ยวชาญได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพื่อปรับปรุงและยกระดับประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ภาวนา” ซึ่งมีความหมายว่า การเจริญ หรือการทำให้มีขึ้น อันหมายถึงกระบวนการฝึกอบรมและพัฒนาตน เพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีเกิดให้เกิดขึ้น และทำสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เจริญยิ่งขึ้น แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาในมิติทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งเพียงความก้าวหน้าภายนอกเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงการพัฒนาภายในของมนุษย์ทั้งด้านจิตใจและปัญญาอีกด้วย

แนวคิดเกี่ยวกับสาธารณูปการของวัด

การสาธารณูปการถือเป็นการกิจสำคัญประการหนึ่งของเจ้าอาวาสในขอบข่ายงาน 6 ด้าน โดยเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง การบูรณะซ่อมแซม และการปฏิสังขรณ์เสนาสนะภายในวัด ตลอดจนการดำเนินการด้านการขออนุญาตต่าง ๆ เช่น การขอสร้างวัด การขอตั้งวัด และการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ซึ่งล้วนเป็นกระบวนการในการสร้างและพัฒนาอารามวัตถุทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ การดำเนินงานสาธารณูปการมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากถาวรวัตถุดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความศรัทธาของพุทธบริษัท โดยจะเห็นได้ว่า การบริจาคทรัพย์ในพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่มีมุ่งไปที่การก่อสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานและศาสนวัตถุ อันเป็นการสนับสนุนและธำรงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป (ใจ บุญชัยมิ่ง, 2560)

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ใช้คำว่า องค์การสาธารณูปการ ขณะที่บทบัญญัติว่าด้วยอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางในปัจจุบันนิยมใช้คำว่า

การสาธารณสุขการ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองคำมีความหมายสอดคล้องกัน คือ เป็นการรวมกิจการด้านสาธารณสุขการ ของคณะสงฆ์ไว้ในลักษณะเดียวกัน ทั้งนี้ การสาธารณสุขการสามารถจำแนกขอบเขตของกิจการได้เป็น 4 ประการ ได้แก่

1. การก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถาน
2. กิจการที่เกี่ยวกับวัด เช่น การสร้าง การตั้ง การรวม การย้าย การยุบเลิกวัด การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา การยกวัดร้างให้เป็นวัดที่มีพระภิกษุจำพรรษา และการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง
3. กิจการอื่นของวัด เช่น การจัดงานวัด และการเรียไร
4. การดูแลและบริหารศาสนสมบัติของวัด

ดังนั้น การสาธารณูปการจึงเป็นภารกิจสำคัญของคณะสงฆ์ที่ครอบคลุมทั้งด้านการก่อสร้าง การบริหารจัดการวัด และการดูแลทรัพยากรศาสนา อันมีบทบาทในการสนับสนุนและดำรงพระพุทธศาสนา ให้อยู่คงและยั่งยืน (พระราชาธันมณี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ), 2538)

งานสาธารณูปการจึงเป็นภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาวัดในด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดสามารถเอื้อประโยชน์ต่อภารกิจด้านต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นการเป็นสถานที่พำนักของพระภิกษุสามเณรเพื่อศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เป็นศูนย์กลางในการประกอบศาสนกิจของประชาชน เช่น การทำบุญ ฟังเทศน์ และปฏิบัติธรรม ตลอดจนเป็นพื้นที่สำหรับกิจกรรมทางสังคมของชุมชน นอกจากนี้ งานสาธารณูปการยังครอบคลุมถึงการดูแลบำรุงรักษาสถาปัตยกรรมสมบัติของวัด การก่อสร้างและบำรุงรักษาอาคารสถานที่ให้มีความเหมาะสม รวมถึงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและโบราณสถาน อันเป็นมรดกสำคัญของสังคมให้คงอยู่สืบไป (ชาเลื่อง วุฒิจันทร์, 2525)

สรุปได้ว่า สาธารณูปการ หมายถึง การดำเนินงานด้านการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ อันเป็นส่วนหนึ่งของระเบียบการบริหารกิจการคณะสงฆ์ส่วนกลางตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 รวมถึงการดำเนินการเกี่ยวกับการขอสร้างวัด การขอตั้งวัด และการขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา ซึ่งล้วนเป็นกระบวนการสร้างถาวรวัตถุที่มีคุณค่าและก่อให้เกิดศรัทธาในหมู่พุทธบริษัท นอกจากนี้ สาธารณูปการยังครอบคลุมถึงงานพัฒนาวัดในด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดสามารถเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินการกิจด้านต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วน ทั้งในด้านการเป็นศูนย์กลางทางศาสนา การศึกษา การปฏิบัติธรรมและการเป็นพื้นที่กิจกรรมของชุมชน อันส่งผลให้วัดสามารถดำรงบทบาทเป็นสถาบันสำคัญของสังคมได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

ภาพรวมและปัญหาเกี่ยวกับสาธารณูปการของวัด

งานสาธารณูปการในยุคปัจจุบันมีลักษณะเป็นศิลปกรรมเชิงวัฒนธรรมแบบผสมผสาน โดยแต่ละวัดมุ่งพัฒนาอารวัดฤเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาและเป็นแรงจูงใจให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาร่วมทำบุญมากยิ่งขึ้น แนวคิดดังกล่าวมิได้ส่งผลเชิงบวกเพียงด้านเดียว หากแต่ยังอาจก่อให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติได้ด้วย ตัวอย่างเช่น การก่อสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ของวัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งดำเนินการมาเป็นระยะเวลายาวนานหลายสิบปี แต่ไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย และในที่สุดโครงสร้างเกิดความเสียหายจนต้องรื้อถอน เนื่องจากข้อผิดพลาดด้านแบบแปลนและโครงสร้างการก่อสร้าง ในทำนองเดียวกัน การก่อสร้างศาลาการเปรียญจตุรมุขของวัดราษฎร์ประชุมชนาราม (วัดท่ามะขาม) จังหวัดกาญจนบุรี แม้จะแล้วเสร็จ แต่กลับพบปัญหาการทรุดตัวและการแตกร้าวของโครงสร้างบางส่วน ซึ่งอาจนำไปสู่ความเสียหายในระยะยาว กรณีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การดำเนินงานสาธารณูปการจำเป็นต้องอาศัยการวางแผน การออกแบบ และการควบคุมงานก่อสร้างอย่างรอบคอบและเป็นระบบ มิฉะนั้นอาจก่อให้เกิดความสูญเสีย

ทั้งในด้านทรัพยากร งบประมาณ และความเชื่อมั่นของพุทธศาสนิกชนได้ (พระครูเวฬุวันพัฒนาวร ชุตินฺธโร, 2560)

การบริหารจัดการงานสาธารณูปการที่มีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องอาศัยหลักการวางแผน การควบคุม และการพัฒนาอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและการพัฒนาสภาพแวดล้อมของวัด ให้มีความสงบร่มรื่น เหมาะสมต่อการเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และพัฒนาชุมชน พร้อมทั้งมุ่งสู่การเป็นวัด พัฒนาตัวอย่าง อย่างไม่รู้แก่ตาม บทบาทของพระสงฆ์ได้จำกัดอยู่เพียงการทำนุบำรุงรักษาเท่านั้น แต่ยังคงครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ศาสนสถานให้มีความมั่นคงถาวร เพื่อคงคุณค่าในฐานะมรดกทางศาสนาและวัฒนธรรม อันเป็นอนุสรณ์สถานที่มีความหมายต่อชนรุ่นหลังสืบไป (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (2560)

เจ้าอาวาสจึงมีบทบาทสำคัญและภารกิจที่ต้องรับผิดชอบต่อการบริหารจัดการวัดในทุกมิติ โดยมุ่งส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรในวัดได้ศึกษาและปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มศักยภาพ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ในการดำเนินงานกิจการของวัด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกรมการศาสนา ที่ให้ความหมายของการบริหารวัดว่าเป็นการปกครอง บังคับบัญชา กำกับดูแล ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณรและฆราวาสที่อยู่ในวัด ให้ดำรงอยู่ในระเบียบวินัยและศีลธรรมอันดี ในทางปฏิบัติยังพบปัญหาที่ส่งผลให้การบริหารจัดการวัดขาดประสิทธิภาพ กล่าวคือ เจ้าอาวาสจำนวนไม่น้อยยังขาดทักษะด้านการบริหารจัดการ ขาดศักยภาพในการพัฒนาวัด และขาดความรู้ในการอบรมสั่งสอนประชาชน อีกทั้งยังมีการปล่อยปละละเลยการปกครองพระภิกษุสามเณรให้ประพฤติปฏิบัติไปตามยถากรรม โดยขาดการศึกษาและฝึกอบรมพระธรรมวินัยอย่างเหมาะสม ซึ่งปัญหาเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการบริหารจัดการวัดโดยรวม (พระอภิรักษ์สิริบุญโญ (อาจวิชัย), (2554)

สรุปได้ว่า ในปัจจุบันแต่ละวัดมีแนวโน้มในการพัฒนาถาวรวัตถุเพื่อเป็นแรงจูงใจในการทำบุญและดึงดูดพุทธศาสนิกชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ภายใต้ระเบียบการบริหารกิจการคณะสงฆ์ พระสังฆาธิการจำเป็นต้องตระหนักถึงความสำคัญของการจัดทำแผนแม่บทด้านการก่อสร้าง ตลอดจนมีความรู้ความสามารถในการบริหารงานสาธารณูปการอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ ปัญหาสำคัญที่ส่งผลให้การบริหารจัดการวัดขาดประสิทธิภาพ ได้แก่ การที่เจ้าอาวาสบางส่วนยังขาดทักษะด้านการบริหารจัดการ ขาดศักยภาพในการพัฒนาวัด รวมถึงขาดความรู้ในการอบรมสั่งสอนประชาชน ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่กระทบต่อประสิทธิผลของการบริหารจัดการวัดโดยรวม

แนวทางการใช้อธิปไตย 4 กับการพัฒนาสาธารณูปการของวัด

จากข้อจำกัดและปัญหาที่กล่าวมา การนำหลักอธิปไตย 4 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานสาธารณูปการของวัดตามแนวคิดของพระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ) (2538) ซึ่งแบ่งสาธารณูปการออกเป็น 3 ด้าน สามารถสรุปและเรียบเรียงเชิงวิชาการได้ ดังนี้

1. การบูรณะและการพัฒนาวัด

การดำเนินงานด้านการบูรณะและพัฒนาวัดสามารถประยุกต์ใช้หลักอธิปไตย 4 ได้อย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือ ฉันทะ เป็นความพอใจและความเข้าใจในงานพัฒนา มีใจรักและพร้อมแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น วิริยะ เป็นความเพียรพยายามในการแสวงหาแนวทางและดำเนินงานอย่างต่อเนื่องให้บรรลุเป้าหมาย จิตตะ เป็นความเอาใจใส่ รับผิดชอบต่อหน้าที่ ไม่ปล่อยให้การดำเนินงานหยุดชะงัก และวิมังสา เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาความเหมาะสม ความปลอดภัย และความคุ้มค่าในการดำเนินงาน

2. การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ

ในด้านการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ อิทธิบาท 4 ทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนสำคัญ โดยฉันทะ ช่วยให้เกิดความคิดริเริ่มและความพอใจในการดำเนินงานตามความจำเป็นของบริบทพื้นที่ วิริยะ เป็นแรงผลักดันให้เกิดความพยายามในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรค จิตตะ เป็นความใส่ใจและรับผิดชอบ ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง และวิมังสา เป็นการวิเคราะห์ วางแผน และตรวจสอบกระบวนการก่อสร้างให้มีประสิทธิภาพ และถูกต้องตามหลักวิชาการ

3. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด

การดูแลและบริหารจัดการศาสนสมบัติของวัดสามารถประยุกต์ใช้อิทธิบาท 4 ได้เช่นกัน โดยฉันทะ เป็นความเต็มใจและความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ วิริยะ เป็นความเพียรในการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่องและถูกต้องตามระเบียบ จิตตะ เป็นความเอาใจใส่ หมั่นตรวจตราและดูแลรักษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด และวิมังสา เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาแยกแยะคุณค่าและประโยชน์ของทรัพย์สิน เพื่อให้การบริหารจัดการเป็นไปอย่างเหมาะสมและเกิดประสิทธิผล

การประยุกต์ใช้อิทธิบาท 4 ในงานสาธารณูปการทั้ง 3 ด้านดังกล่าวช่วยเสริมสร้างกระบวนการบริหารจัดการวัดให้มีความเป็นระบบ มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม อันนำไปสู่การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและชุมชนได้อย่างยั่งยืน (พระราชรัตนมณี (ชัยวัฒน์ ปญญาสิริ), 2538)

สรุปได้ว่า การนำหลักอิทธิบาท 4 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานสาธารณูปการของวัด ครอบคลุมทั้ง 3 ด้านสำคัญ ได้แก่ การบูรณะและการพัฒนาวัด การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ และการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด โดยอาศัยองค์ธรรมทั้ง 4 คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการดำเนินงานให้บรรลุผลสำเร็จและเกิดความเจริญก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ อิทธิบาท 4 เป็นเสมือนหัวใจของการพัฒนา ได้แก่ การมีความพอใจและรักในงาน (ฉันทะ) การมีความเพียรพยายาม (วิริยะ) การมีความเอาใจใส่และรับผิดชอบ (จิตตะ) และการมีความไตร่ตรองใช้ปัญญา (วิมังสา) ซึ่งเมื่อองค์ธรรมเหล่านี้ทำงานประสานกันอย่างเหมาะสม ย่อมส่งผลให้พัฒนางานสาธารณูปการของวัดดำเนินไปอย่างเป็นระบบ เกิดประสิทธิผล และสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

การนำหลักอิทธิบาท 4 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานสาธารณูปการของวัด มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการดำเนินงานด้านดังกล่าวมักเผชิญกับอุปสรรคและปัญหาหลากหลาย ทั้งด้านความรู้ของผู้นำ การขาดแคลนบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญ ตลอดจนข้อจำกัดด้านงบประมาณในการพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบทของสังคม จากการวิเคราะห์สามารถสรุปแนวทางการประยุกต์ใช้อิทธิบาท 4 ในงานสาธารณูปการของวัดได้ 3 ด้านสำคัญ ดังนี้

1. การบูรณะและการพัฒนาวัด ประยุกต์ใช้ ฉันทะ ในการสร้างความพอใจและความรักในงานพัฒนา มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่ดำเนินการ วิริยะ เป็นความเพียรพยายามในการแสวงหาแนวทางและดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง จิตตะ เป็นความเอาใจใส่ รับผิดชอบต่อการบริหารจัดการ และวิมังสา เป็นการพิจารณา ความปลอดภัย ความเหมาะสม และความคุ้มค่าในการดำเนินงาน

2. การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ใช้ ฉันทะ เพื่อก่อให้เกิดความคิดริเริ่มและความพอใจในการดำเนินการตามความจำเป็นของวัด วิริยะ เป็นแรงผลักดันให้เกิดความพยายามแม้พบอุปสรรค จิตตะ เป็นความเอาใจใส่และความรับผิดชอบ ไม่ปล่อยปละละเลย และวิมังสา เป็นการวิเคราะห์ วางแผน และตรวจสอบกระบวนการก่อสร้างอย่างรอบคอบ

3. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด อาศัย ฉันทะ เป็นความเต็มใจและความรับผิดชอบ ในการปฏิบัติหน้าที่ วิริยะ เป็นความเพียรในการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง จิตตะ เป็นความเอาใจใส่ในการ ดูแลรักษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด และวิมังสา เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาแยกแยะคุณค่าและความสำคัญของทรัพย์สิน

โดยสรุป อิทธิบาท 4 เป็นกรอบแนวคิดที่ช่วยเสริมสร้างทั้งแรงจูงใจ ความเพียร ความรับผิดชอบและ การใช้ปัญญาในการบริหารจัดการงานสาธารณูปการของวัด ทำให้สามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหมาะสมกับบริบท และนำไปสู่ความสำเร็จอย่างยั่งยืนในระยะยาว

ภาพที่ 1 การนำหลักอิทธิบาท 4 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานสาธารณูปการของวัด

สรุป

บทความวิชาการเรื่อง “อิทธิบาท 4 กับการพัฒนาสาธารณูปการของวัด” มุ่งอธิบายถึงการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการบริหารจัดการและพัฒนางานสาธารณูปการของวัดให้เกิดประสิทธิภาพและความยั่งยืน โดยอิทธิบาท 4 อันประกอบด้วย ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความเอาใจใส่) และวิมังสา (ความไตร่ตรอง) ถูกนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการขับเคลื่อนการดำเนินงาน การพัฒนาสาธารณูปการของวัดครอบคลุม 3 ด้านสำคัญ ได้แก่ 1. การบูรณะและการพัฒนาวัด 2. การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ และ 3. การดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด ซึ่งในแต่ละด้านสามารถประยุกต์ใช้อิทธิบาท 4 เพื่อเสริมสร้างแรงจูงใจ ความเพียร ความรับผิดชอบ และการใช้ปัญญาในการวางแผนและแก้ไขปัญหาได้อย่างเป็นระบบนอกจากนี้ บทความยังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานสาธารณูปการของวัด เช่น การขาดความรู้ด้านการบริหาร การขาดบุคลากร และข้อจำกัดด้าน

งบประมาณ ซึ่งสามารถแก้ไขได้ด้วยการนำหลักอิทธิบาท 4 มาเป็นแนวทางในการพัฒนา ทั้งในด้านความคิด การปฏิบัติ และการปรับปรุงงานอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น อิทธิบาท 4 จึงมิได้เป็นเพียงหลักธรรมเพื่อการพัฒนาตน เท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการองค์กรทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะงานสาธารณูปการ ของวัด ให้สามารถดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม และนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้า อย่างยั่งยืนของวัดและชุมชนโดยรอบ

เอกสารอ้างอิง

- ใจ บุญชัยมิ่ง. (2560). การศึกษากลยุทธ์การพัฒนาวัดการจัดการสาธารณูปการในจังหวัดพะเยา. วารสารธรรม
ทรรศน์, 17(2), 115–126.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. (2525). การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ. กรุงเทพฯ:
สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระครูเวฬุวันพัฒนาร ชุตินฺธโร. (2560). การพัฒนาการบริหารจัดการสาธารณูปการของพระสังฆาธิการ
ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 6(2-03), 203–220.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2551). ทำอย่างไรจึงจะเรียนเก่ง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). การเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภาและ
สถาบันบันลือธรรม.
- _____. (2546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2547). หลักแม่บทของการพัฒนาตน (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมบัณฑิต. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2560). พุทธวิธีบริหาร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ). (2538). การจัดการสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ของวัด.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระอภินิษฐ์ สิริปญฺโญ (อาจวิชัย). (2554). การบริหารจัดการด้านสาธารณูปการของพระสังฆาธิการในอำเภอเมือง
จังหวัดปทุมธานี (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ).
พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มานพ พลไพรินทร์. (2541). คู่มือบริหารกิจการคณะสงฆ์. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์.
- สมพร เทพสิทธา. (2540). คุณธรรมและจริยธรรม. กรุงเทพฯ: สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- Rothwell, W. J. & Kazanas, H. C. (1992). ASTD Reference Guide to Professional Human Resource
Development Roles and Competencies. Volume II (2nd ed.). Amherst. MA: HRD Press.
- Swanson, R. A. & Holton, E. F. III. (2001). Foundations of Human Resource Development. San
Francisco. USA: Berrett-Koehler Publisher.